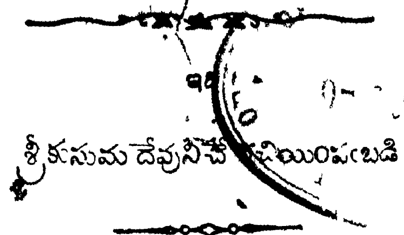
శ్రీ

దృష్టాంతశతకము

ఇ[illegible]

శ్రీకుసుమదేవునిచే [illegible]యింపఁబడి

గోవిందరాజు హరిశ్చంద్రరావుచే
నాంధ్రీకరింపఁబడినది.

మొదటికూర్పు.

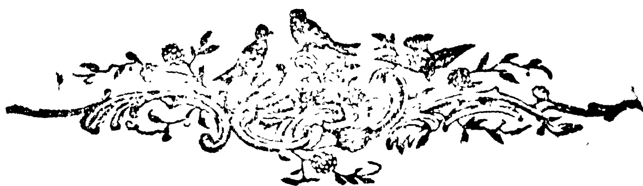
కాకినాడ

సి. హెచ్. కైలాసరావుబ్రదర్సువారి
కమలా ముద్రాక్షరశాలయందుముద్రింపఁబడి

గో. హరిశ్చంద్రరావుచే ప్రకటింపఁబడినది.

1926.

వెల 0—3—0

శ్రీరస్తు.

దృష్టాంతశతకము

(శ్రీ కుసుమదేవ కృతము)

1. శ్లో. శివస్మరణమేవైకం సంసారాస్త్రకనాశకం।
ఘనాఘనౌఘో ఘోరదావాగ్ని నిర్వాపణపటుర్భవేత్॥

టీక — శివస్మరణం=శివునియొక్క స్మరణము; ఏకం ఏవ=ఒక్కటిమాత్రమే; సంసారఅస్త్రకనాశకం=సంసారమను మృత్యువును నశింపఁజేయునది, (ఇందుకు దృష్టాంతమెట్లనగా) ఘన=మేఘముల, ఓఘః=సమూహము, ఘోర=భయంకరమగు, దావ అగ్ని=అడవి మంటయొక్క, నిర్వాపణ=చల్లార్చుటయందు, పటుః=శక్తికలది, భవేత్=అగును.

తాత్పర్యము — మేఘపటలము దావానలమును బోఁగొట్టునట్లు పరమేశ్వరస్మరణము మాత్రమే సంసారదుఃఖము నంతయు నడఁచఁగలదు. కృపారస పరిస్ఫూర్తికిని నామామాహాత్మ్యమునకును సామ్యము లభ్యమగుచున్నది. ఇట్టిదే నామస్మరణ మీశ్లోకమున నుద్దేశింపఁబడినది.

2. శ్లో. సాధురేవపరిక్షీణస్స్యాత్ సద్గుణామృతచర్వణే
నవమ్రాంతాంకురాస్వాదకుశలః కోకిలః కిల.

టీక — సాధుః ఏవ=సజ్జనుడు మాత్రమే, సత్ గుణ=సజ్జనుల సుగుణమను, అమృత=అమృతముయొక్క; చర్వణే=రుచిగని పెట్టుటయందు; పరిక్షీణః=కుశలుఁడు; స్యాత్=అగును. (ఎట్లన,) నవమ్రాంత=క్రొత్తమామిడియొక్క; అంకుర=మొలకల

యొక్క, ఆస్వాద=రుచిచూచుటయందు, కుశలః=నేర్పుగలది, కోకిలః=కోకిలయే, ల=కదా.

తా—సజ్జనుల సౌజన్యముయొక్క సారమును సజ్జనులే గ్రహింపఁగల్గుదురు. లేతమామిడిచిగుళ్లరుచిని కోకిలయేయెఱుంగును, కాకియెఱుంగదు. అమృతశబ్దము వలన సాధుజనులపరోపకార ప్రావణ్యము ధ్వనితము. కోకిలమాత్రమే యెఱుఁగునని యెట్లు చెప్పఁగలమందురేని, కుశలఃకోకిలఃకిల అనిప్రయోగించుటచే దానికలరవము వలన నీవిషయమూహింపఁదగియున్నదని తెలియనగు. ఈశ్లోకమువలఁగవి 'విద్వానేవవిజానాతి విద్వజ్జన పరిశ్రమం' అను న్యాయమునుసూచించి, తనగ్రంథమును విమర్శించుటకు విద్వాంసులే తగినవారని గూఢముగాఁ దెలియఁజేయుచున్నాఁడు.

3. శ్లో. దుర్జనో దూషయత్యేవ సతాంగుణగణంక్షణాత్
మలినీకురుతేధూమః సర్వథాఽమలినాంబరం॥

టీ—దుర్జనః=దుష్టుఁడు, సతాం=సత్పురుషులయొక్క; గుణగణం=సద్గుణసముదాయమును; క్షణాత్=క్షణములో; దూషయతి ఏవ=దూషించియేతీరును; (ఎట్లన,) ధూమః=పొగ; అమలినఅంబరం=నిర్మలంబగు నాకాశమును; సర్వథా=అన్నివిధములచేతను; మలినీకురుతే=మాలిన్యయుక్తమైనదానిఁగాఁజేయును (అట్లు తోఁపింపఁజేయును)

తా—సాధువులందున్న సుగుణములఁ గప్పిపుచ్చి లేనిదుర్గుణములను వారియం దారోపించుట దుష్టునిపనియైయున్నది. నిజముగా నిర్మలంబగు నాకాశమే నావరించు దానియందు మలినత్వభ్రాంతిని ధూమముకలుగఁజేయుఁగదా. కాని "అమలినాంబరం" అనుటవలన, నట్టి దూషణములవలన సజ్జనులకు వాస్తవముగాఁ గళంకము రానేరదని సూచన. ఈశ్లోకమున గ్రంథకర్త గూఢముగాఁ గువిమర్శకుల నిందించుచున్నాఁడు. "దూషయతిఏవ" లోనిఏవ వలన నట్టివారి బుద్ధిహీనతయు సాహసమును బయల్పడుచున్నవి.

4. శ్లో॥ యథాదోషోవిభాత్యస్య జనస్య నతథాగుణః
ప్రాయశ్శకళంక ఏవేందోః ప్రస్ఫుటో, నప్రసన్నతా॥

టీ—అస్య, జనస్య=ఈజనమునకు, యథా=ఎట్లు(ఎంతసులభముగా); దోషః=తప్పు; విభాతి=స్ఫురించునో; తథా=అట్లు (=అంతసులభముగా); గుణః=మంచి; నవిభాతి=ప్రకాశింపదు. (ఇందుకు దృష్టాంతము,) ప్రాయః=తఱచుగా; ఇందోః=చంద్రునియొక్క; కళంక ఏవ=మచ్చయే; ప్రస్ఫుటః=మిక్కిలి స్పష్టముగాఁ గనఁబడును. ప్రసన్నతా=స్వచ్ఛత్వము [ఆహ్లాదకత్వాదిగుణపుంజము] నప్రస్ఫుటా=స్ఫుటముకాదు.

తా—లోకములో సామాన్యముగాఁ జంద్రునిఁజూచినప్పుడు తద్గతకళంకమే గోచరించును, ఆహ్లాదమును గలిగించునట్టి కిరణావళికాదు. అటులనే యితరులకావ్యాదులందుఁ దఱచుగా దోషములు స్ఫురించినంతశీఘ్రముగా గుణములు స్ఫురింపవు. కాఁబట్టి మాకీగ్రంథమున దోషములు కనఁబడుచున్నవని తలంచి పరాఙ్ముఖభావముఁ జెందక బుద్ధిని వినియోగించి పరిశీలనమొనర్పుఁడని చదువరులను గవి ప్రార్థించుచున్నాఁడు.

5. వివేక ఏవవ్యసనం పుంసాం క్షపయితుం క్షమః।
అపహర్తుం సమర్థోఽసౌ రవిరేవయథాతమః॥

టీక—వివేకః ఏవ=జ్ఞానమే, పుంసాం=మానవుల, వ్యసనం=దుఃఖమును, క్షపయితుం=పోఁగొట్టుటకు, క్షమః=సమర్థయినది. యథా=ఎట్లన, అసౌ=ప్రసిద్ధుడగు, రవిః ఏవ=సూర్యుఁడే, తమః=అంధకారమును, అపహర్తుం=నశింపఁజేయుటకు, సమర్థః=సమర్థుఁడు.

తా—సూర్యుఁడొక్కఁడే చీఁకటినిధ్వంసముజేయునట్లు, జ్ఞానమే ప్రాణులతాపత్రయంబు నుపశమింపఁజేయును. అనుబంధచతుష్టయములో విషయము జ్ఞానము, ఫలము దుఃఖోపశమనంబు.

6 ప్రాయః సన్త్యుపదేశార్హా ధీమన్తో, నజడాశయాః
తిలాఃకుసుమసౌగంధ్యగ్రాహిణో, నయవాఃక్వచిత్॥

టీ—ప్రాయః=తఱచుగా, ధీమన్తః=బుద్ధిగలవారు, ఉపదేశ అర్హాః=ఉపదేశముచేయఁబడుటకుఁ దగినవారై, సన్తి=ఉన్నారు, జడఆశయాః=మందమతులు,

దృష్టాంతశతకము.

న=కారు, (ఎట్లన,) తిలాః=నూవులు, కుసుమ=పుష్పములయొక్క, సౌగంధ్య=పరిమళమును, గ్రాహిణః=ఆకర్షించునవియైయున్నవి, యవాః=యవగింజలు, న=కావు.

తా—తఱచుగా బుద్ధిమంతులే విద్యనుగ్రహింపసమర్థులు, వారికిఁజేసినయుపదేశము సార్థకము గదా. మందమతులకుపదేశించుట బూడిదయందు హోమముఁజేయుట వంటిది. తిలలుపుష్పపరిమళము నాకర్షింపఁగలవు, యవలుగాదుకదా.

7. చిన్త్యతేనయఏవాదావమందంసముపేప్సుభిః
వినమ్యపూర్వం సింహోఽపి హన్తిహస్తినమోజసా॥

టీ—అమన్దం= అమన్దమయినదానిని, సముపేప్సుభిః = పొందఁగోరువారిచే, ఆదౌ= మొదట, నయఃఏవ=వినయమార్గమే, చాకచక్యముగా, చిన్త్యతే=ఆలోచింపఁబడుచున్నది. (ఎట్లన,) సింహఃఅపి=సింగముగూడ, (మొదట)వినమ్య=వంగి(పిమ్మట) ఓజసా=సామర్థ్యముతో, (ఎగిరి) హస్తినం=ఏనుఁగును, హన్తి=చంపుచున్నది.

తా—గొప్పపరాక్రమముగల సింగముగూడ మొదట భూమిపై కెఱఁగిపిమ్మట నకస్మాత్తుగా నెగిరి గజకుంభస్థలముపైఁబడి జయమునందును, సామదాన భేదోపాయములలో మొదట సామమునే ప్రయోగించుటమంచిది.

8. సంస్థితస్యగుణోత్కర్షఃప్రాయఃప్రస్ఫురతిస్ఫుటం
దగ్ధస్యాగురుఖండస్య స్ఫారీభవతి సౌరభం

టీ—ప్రాయః=తఱచుగా, సంస్థితస్య=చనిపోయినవానియొక్క (చనిపోయినపిమ్మట) గుణోత్కర్షః=సద్గుణాధిక్యము, స్ఫుటం=స్పష్టముగా, లోకస్య=లోకమునకు) ప్రస్ఫురతి=స్ఫురించును, (ఎట్లన) దగ్ధస్య=కాల్పఁబడిన, అగురుఖండస్య=అగురుముక్కయొక్క, సౌరభం=పరిమళము, స్ఫారీభవతి=అధికమగుచున్నది.

తా—అగురుముక్క గాల్పఁబడినతరువాత పరిమళమధికతరముగాఁగన్పి నొప్పును, అట్లే యొకనిమంచి వాఁడు జనిపోయినపిమ్మట లోకమునకు స్పష్టతరముగాఁ దోఁచును.

9. మనస్వీహృదయంధత్తే రోషేణైనప్రసన్నతాం
భస్మనాముకురఃప్రాయః ప్రసాదం లభతేతరాం॥

దృష్టాంతశతకము.

టీ—మనస్వీ=అభిమానముగలవాఁడు, హృదయం=హృదయము, కోపః కోపించుటయును సాధనముచేతనే, ప్రసన్నతాం=నిర్మలత్వమును, ధత్తే=పొం సు, (ఎట్లన) ప్రాయః=తఱుచుగా, ముకురః=అద్దము, భస్మనా=బూడిదచేత, ప్ర తరం=నైర్మల్యమును, లభతేతరాం=అధికతరముగాఁబొందుచున్నది.

తా—భస్మముబూయుటచే నద్దము స్వచ్ఛతనొందినచందమున, కోపించుటచే నభిమానుల హృదయఫలకము మరల స్వస్థతఁజెందుచున్నది.

10. ఉత్తమః క్లేశవిక్షోభం క్షమః సోఢుం, నహీతరః
మణిరేవమహాశాణఘర్షణం, నతుమృత్కణః॥

టీ—ఉత్తమః=ఉత్తముఁడు, క్లేశవిక్షోభం=క్లేశములవలనగల్గిన యాందోళ మును, సోఢుం=సహించుటకు, క్షమః=శక్తుఁడు, నహి ఇతరః=అన్యుఁడుగాఁడు,(ఎట్ల న,) మణిః ఏవ=మణియే, మహాశాణ=గొప్పసానయొక్క ఘర్షణం=రాపిడిని (సంఘ ర్షణమును) సోఢుంక్షమః=సహింపసమర్థమైనది, మృత్కణః, తు=మట్టిబెడ్డ న—కాదు.

తా—మణియే గొప్పసానరాపిడికి నిలువంగలదు, మట్టిబెడ్డగాదు. అటులనే యుత్తముఁడు క్లేశములవలని కలవరమునకుఁ జలింపఁడు! ఇతరుఁడు చలించును.

11 శ్లో॥ సజాతీయం వినావైరీ నజయ్యః స్యాత్కదాచన॥
వినావజ్రమణిం ముక్తామణిర్వేధ్యః కథంభవేత్॥

తా- ఒకశత్రువును జయింపవలెనన్న, వాతని వానినొకని మనపక్షమునకుఁదీసి కొని వానిసాహాయ్యముచే నాశత్రువును జయింపఁగలము- ముత్యమునకు రంధ్రముచే యుటకు వజ్రమణియావశ్యకము- ముక్తామణియు వజ్రమణియునొకజాతిలోఁజేరినవే-

12 శ్లో॥ సజ్జనాఏవసాధూనాం ప్రథయన్తిగుణోత్కరం
పుష్పాణాం సౌరభం ప్రాయస్తనుతే దిశుమారుతః॥

తా—సజ్జనులుమాత్రమే సాధువులమంచిగుణాల్ని లోకమునకుఁదెలియఁజేయు దురు, వాయువు పుష్పముల పరిమళమును దూరముగా వ్యాపింపఁజేయును-

దృష్టాంతశతకము.

13 శ్లో- ఉపకర్తుం యథాస్వల్పః సమర్థోనతథామహాన్
ప్రాయఃకూపస్తృషాంహన్తి సతతంనతువారిధిః

తా— బావిమంచినీటిచే మనదాహముదీర్చును, సముద్రమట్లుగాదు. అటులనే తలచుగాఁ దక్కువవాఁడే మనకుపకారముఁజేయఁగలఁడు, గొప్పవాఁడు మనతో మాటాడుటకైనను సిగ్గుపడును.

14 శ్లో॥ సతిశీలేగుణాభాన్తి పుంసాం శౌర్యాదయః పునః
యౌవనే సత్యలంకారా అభాం బిభతిసుభ్రువః॥

తా— ఎంతటిఅందకత్తెకయినను యౌవనముఁడినపిదప కంకణాద్యాభరణములు శోభనుగలుగఁజేయును. ముదిమిగలదాని యలంకారములకేశోభయులేదు. అటుల మంచిప్రవర్తన గలవానికిఁ బరాక్రమాదిగుణములు శోభించును, లేనిచో నిష్ఫలములు-

15- శ్లో॥ జడేప్రభవతి ప్రాయోదుఃఖం బిభ్రతిసాధవః
శీతాంశౌ వృదితేపద్మాః సంకోచం యాన్తివారిణి॥

తా-— దుర్మార్గుఁడు వృద్ధినొందుటవలన సాధువులకు ఖేదముజనించుచున్నది- చంద్రుఁడుదయించెనేనిఁ బద్మములుభయపడి ముడుచుకొని నీటియందడఁగియుండు-

16 శ్లో॥ గుణేనస్పృహణీయః స్యాన్నరూపేణయుతోజనః
సౌగన్ధ్యవర్జ్యం నాదేయం పుష్పం కాన్తమపిక్వచిత్॥

తా— పరిమళములేని పువ్వును సుందరమయినను స్వీకరింపఁదగదు- అటులనే సుగుణములులేని పురుషుఁడందమయిన వాఁడైనను గోరఁదగినవాఁడు కాఁడు-

17 శ్లో॥ కశ్చిత్కస్యచిదేవస్యాత్సుహృద్విస్రమ్భభాజనం
పద్మంవికాసయత్యర్కః, సంకోచయతికైరవం

తా— మిత్రుఁడు పద్మమునకుమాత్రమేమిత్రము- ఒకఁడు కొందఱకుమాత్రమే మిత్రము. కలువకుమిత్రుఁడు శత్రువు, అటులనే యితరులకొకఁడు శత్రువు- ఒకఁడే యందఱకును హితుఁడు కాఁజాలఁడు.

దృష్టాంతశతకము.

18 శ్లో॥ ఈశ్వరాపిశువాక్ శశ్వద్బిభ్రతీతికిమద్భుతం
ప్రాయోనిధయ ఏవాహీన్ ద్విజిహ్వాన్దధతేతరాం॥

తా—పూష్పియుంచిన బంగారుమున్నగు వస్తువుల నాశ్రయించి రెండువాలు కలుఁగల పాములుండునని ప్రసిద్ధి. అటులనే ప్రభువుల నాశ్రయించి రెండునాలుకలుగల వారు (కొండెగాండ్రు) ఉందురు. ఆశ్చర్యమేల?

19 శ్లో॥ సంపద్వ్యాప్తే పరైస్సాకం, విపదిస్వజనైర్జడః
జృంభత్యంభోరుహే భృంగైః, శుష్యత్యుదకశైవలైః

తా—సంపదగలదినములలో నీచుఁడు తనవారిని రోసి పరులతోఁ గాలక్షేపము చేయును, ఆపదవచ్చినప్పుడు మాత్రము మరలఁదనవారిని జేరును. పద్మము వికాసము నందినప్పుడు తుమ్మెదలఁగూడియుండును, ఎండినప్పుడు తల్లియనఁదగిన నీటికిని సోదరులనఁదగిన నాచుమొదలగువానికిని వ్రాలును.

20 శ్లో॥ నీచావమానమలినాం యోభుంక్తే సంపదంపుమాన్
లశునాక్తాం సకర్పూరచర్చాం వితనుతే తనౌ.

తా—ఎవ్వఁడు నీచులసేవించి వారివలన నవమానంబునొందియు ద్రవ్యమార్జించి దానిననుభవించునో, వాఁడు నెల్లుల్లిపాయతో మిళితమయిన కర్పూరలేపనము దేహమునకుఁబూసికొనువానితో సమానుఁడు!

21 శ్లో॥ వ్యసనానంతరం సౌఖ్యంస్వల్పమప్యధికాయతే
కషాయరసమాస్వాద్య స్వాద్వ్యతీవాంబుజాయతే.

తా—కష్టముననుభవించినపిమ్మట స్వల్పసుఖమయినను గొప్పదిగాఁదోఁచును, చేదునాస్వాదించిన నోటికి నీరు మిక్కిలి మధురముగాఁ దోఁచునుగదా.

22 శ్లో॥ గుణానామన్తరంప్రాయస్తజ్ఞోజానాతి నేతరః
మాలతీ మల్లికామోదం ఘ్రాణంవేత్తి, నలోచనం॥

దృష్టాంతశతకము.

13 శ్లో- ఉపకర్తుం యథాస్వల్పః సమర్థోనతథామహాన్
ప్రాయఃకూపస్తృషాంహన్తి సతతంనతువారిధిః

తా—బావిమంచినీటిచే మనదాహమునుదీర్చును, సముద్రమట్లుగాదు. అటులనే తెలుచుగాఁ దక్కువవాఁడే మనకుపకారముఁజేయఁగలఁడు, గొప్పవాఁడు మనతో మాటాడుటకైనను సిగ్గుపడును.

14 శ్లో॥ సతిశీలేగుణాభాన్తి పుంసాం శౌర్యాదయః పునః
యౌవనే సత్యలంకారా ఆభాం బిభతిసుభ్రువః॥

తా—ఎంతటిఅందకత్తెకయినను యౌవనముఁడినపిదప కంకణాద్యాభరణములు శోభనుగలుగఁజేయును. ముదిమిగలదాని యలంకారములకేశోభయులేదు. అటుల మంచిప్రవర్తన గలవానికిఁ బరాక్రమాదిగుణములుశోభించును, లేనిచోనిష్ఫలములు.

15- శ్లో॥ జడేప్రభవతి ప్రాయోదుఃఖం బిభ్రతి సాధవః
శీతాంశౌ వృదితేపద్మాః సంకోచం యాన్తి వారిణి॥

తా—దుర్మార్గుఁడు వృద్ధినొందుటవలన సాధువులకు ఖేదముజనించుచున్నది- చంద్రుఁడుదయించెనేనిఁ బద్మములుభయపడి ముడుచుకొని నీటియందడఁగియుండు-

16 శ్లో॥ గుణేనస్పృహణీయః స్యాన్నరూపేణయుతోజనః
సౌగన్ధ్యవర్జ్యం నాదేయం పుష్పం కాన్తమపిక్వచిత్॥

తా—పరిమళములేని పువ్వును సుందరమయినను స్వీకరింపఁదగదు- అటులనే సుగుణములులేని పురుషుఁడందమయిన వాఁడైనను గోరఁదగినవాఁడు కాఁడు-

17 శ్లో॥ కశ్చిత్కస్యచిదేవస్యాత్సుహృద్విస్రమ్భభాజనం
పద్మంవికాసయత్యర్కః, సంకోచయతికైరవం

తా—మిత్రుఁడు పద్మమునకుమాత్రమేమిత్రము- ఒకఁడు కొందఱకుమాత్రమేమిత్రము. కలువకుమిత్రుఁడు శత్రువు, అటులనే యితరులకొకఁడు శత్రువు- ఒకఁడే యందఱకును హితుఁడు కాఁజాలఁడు.

18 శ్లో॥ ఈశ్వరాః పిశునాఞ్ఛశ్వద్బిభ్రతీతికిమద్భుతం
ప్రాయోనిధయఏవాహీన్ ద్విజిహ్వాన్దధతేతరాం॥

తా—పూడ్చియుంచిన బంగారుమున్నగు వస్తువుల నాశ్రయించి రెండునాలుకలుగల పాములుండునని ప్రసిద్ధి. అటులనే ప్రభువులనాశ్రయించి రెండునాలుకలుగలవారు (కొండెగాండ్రు) ఉందురు. ఆశ్చర్యమేల?

19 శ్లో॥ సంపద్యాస్తే పరైస్సాకం, విపదిస్వజనైర్జడః
జృంభత్యంభోరుహే భృంగైః, శుష్యత్యుదకక్రిమైః

తా—సంపదగలదినములలో నీచుఁడు తనవారిని రోసి పరులతోఁ గాలక్షేపము చేయును, ఆపదవచ్చినప్పుడు మాత్రము మరలఁ దనవారిని జేరును. పద్మము వికాసమునందినప్పుడు తుమ్మెదలఁ గూడియుండును, ఎండినప్పుడు తల్లియనఁదగిన నీటికిని సోదరులనఁదగిన నాచుమొదలగువానికిని బ్రాలును.

20 శ్లో॥ నీచావమానమలినాం యో భుంక్తే సంపదం పుమాన్
లశునాక్తాం సకర్పూరచర్చాం వితనుతే తనౌ.

తా—ఎవ్వఁడు నీచుల సేవించి వారివలన నవమానంబునొందియు ద్రవ్యమార్జించి దానిననుభవించునో, వాఁడు వెల్లుల్లిపాయతో మిళితమయిన కర్పూరలేపమును దేహమునకుఁ బూసికొనువానితో సమానుఁడు!

21 శ్లో॥ వ్యసనానంతరం సౌఖ్యం స్వల్పమప్యధికాయతే
కషాయరసమాస్వాద్య స్వాద్వతీవాంబు జాయతే.

తా—కష్టమనుభవించిన పిమ్మట స్వల్పసుఖమయినను గొప్పదిగాఁ దోఁచును, చేదునాస్వాదించిన నోటికి నీరు మిక్కిలి మధురముగాఁ దోఁచును గదా.

22 శ్లో॥ గుణానామంతరం ప్రాయ స్తజ్ఞో జానాతి నేతరః
మాలతీ మల్లికామోదం ఘ్రాణం వేత్తి, న లోచనం॥

తా—మాలతీపుష్పపరిమళమెట్లుండునో మల్లికాకుసుమగంధ మెట్లుండునో ముక్కునకని పెట్టఁగలదు, అదికంటికి సాధ్యముకాదు- అటులనే గుణముల తారతమ్యమును విజ్ఞులు గుర్తెఱుంగుదురు, ఇతరులకు మంచియుఁ జెడ్డయుఁ తెలియవు-

23 శ్లో॥ పరిపూర్ణవయస్కః పుంసోధియఃపాకః ప్రవర్ధతే
జీర్ణస్య చందనతరోరామోదః కిల జాయతే॥

తా—వయసు ముదిరినకొలఁది ననుభవము హెచ్చును, బుద్ధిపరిపక్వమగుచుండును- చందనవృక్షము ముసలిదైనప్పుడే కదా సుగంధముతోనొప్పును-

24 శ్లో॥ ధనాగమేఽధికం పుంసాం లోభమభ్యేతి మానసం
నిదాఘకాలే ప్రాలేయః శైత్యం ప్రాయోవహత్యలం॥

తా—ధనము వచ్చినప్పుడింకను రావలెననుకోరికను మనస్సుపొందుచుండును. గ్రీష్మకాలమువచ్చినప్పుడింకను జాలవనికాఁబోలును జల్లవనమును మంచువహించుచున్నది. (గ్రీష్మకాలమున వేడికి మంచుకరఁగి చల్లపడును)

25 శ్లో॥ కామాయ స్పృహయత్యాత్మా సంయతోఽపి మనీషిణః
నీవీనియమితోప్యుక్షా శష్పగ్రాసాయ ధావతి

తా—నిగ్రహింపఁబడి శమసుఖము ననుభవించుచున్న బుద్ధిమంతునిచిత్తము దైవము కామోపభోగములకొఱకు పలవించుచుండును- పర్ణాదిబాధలులేనికాలమందుఁ బాషింపఁబడినదైనవృషభము పచ్చికగడ్డి మేయుటకై బయటకుఁబరువిడుచుండును-

26 శ్లో॥ సహజోఽపి గుణః పుంసాం సాధువాదేన వర్ధతే
కాసీసద్రవ్యలేపేన కాంతిం వహతి కాంచనం

తా—మానవునకు స్వయముగాఁబుట్టిన మంచిగుణము సాధువులతోడి సంభాషణముచే నధికమై పరఁగు- బంగారమునకు స్వతఃసిద్ధమయిన కాంతియున్నను, నది కాసీసద్రవ్యలేపముచే హెచ్చుగాఁ బ్రకాశించుచున్నది-

27 శ్లో॥ నిందాంయః కురుతే సాధోస్తథా స్వందూషయత్యసౌ
ఖేధూళిం యస్త్యజేదుచ్చైర్మూర్ధ్ని తస్యైవ సా పతేత్-

తా. ఆకసముపైఁ గోపించి బూడిదను వైచికొట్టినయెడల నది తనముఖముననే వచ్చిపడును. ఆకాశమునకేమియునష్టములేదు. అటులనే సజ్జనులపైఁ గోపించి వారిని దూషించిన పక్షమున నాదూషణములు తిరిగి తనకే తగులును, పాపఫలము తనపైఁ బడును. (సాధువుల సత్కర్మముయొక్క ఫలము వారిని భూషించినవారికిని, సాధువులను నిందించిన పాపకర్మయొక్క ఫలము వారిని దూషించిన వారికినిఁ, జెందఁగలవని వేదము ప్రకాశించినది)

28. శ్లో॥ స్వభావం నైవ ముఞ్చన్తి సన్తస్సంసర్గతోఽసతాం ।
న త్యజన్తి రుతం మఞ్జు కాకసంపర్కతః పికాః ॥

తా. దుష్టులయొక్క సాంగత్యమువలన సజ్జనులు తమ మంచిస్వభావము నెంత మాత్రము విడిచిపెట్టరు. కోవెలలు మనోహరమగు తమ స్వరమును గాకుల సహవాసమువలన [illegible]ను విసర్జింపవు.

29 శ్లో॥ సమ్పత్తౌ కర్కశం చిత్తం ఖలస్యాపది కోమలం
శీతలం కఠినం ప్రాయస్తప్తం మృదు భవత్యయః॥

తా. దుష్టునకు సంపదయందు హృదయము కఠినమయినదియుఁ గష్టము సంభవించినపుడు మృదువయినదియు నగును. ఇనుము తలఁచుగాఁ జల్లనిదైనప్పుడు కఠినమయినదిగాను గాల్పఁబడినదైనప్పుడు మెత్తనయినదియు నగుచున్నది.

30. శ్లో॥ ప్రాయః ప్రకుప్యతి తరాం ప్రీత్యైవ చ ఖలో జనః
నయనం స్నేహసంపర్కాత్కాలుష్యం సముపేత్యలం॥

తా. తలఁచుగా, దుర్జనుఁడగుమానవుఁడు స్నేహముచేత నే(ప్రీతిమాలినకాలఁది) అధికముగాఁ గోపించును. కన్ను నూనె తగులుటవలన మిక్కిలి మాలిన్యమును బొందుచున్నది. (స్నేహము = ప్రీతి. స్నేహము=నూనె)

31. శ్లో॥ శుభం వాప్యశుభం కర్మ ఫలే కాలమపేక్షతే ।
శరద్యేవ ఫలత్యాశు శాలిర్న సురభౌ క్వచిత్॥

తా. మంచిదయిన కర్మగాని, చెడ్డదయినకర్మగాని, ఫలించుటకుఁ గాలమును

గోరుచున్నది. వరి కలతాఁకులయుఁవందే శీఘ్రముగా ఫలించును. ఎక్కడను జైత్రియు న ఫలింపదు.

32. శ్లో॥ భోగేచ్ఛా నోపభోగేన భోగినాం జాతు శామ్యతి।
లవణేనారనాళేన తృష్ణా ప్రత్యుత జాయతే॥

తా. భోగులకు భోగముల ననుభవింపవలెనను వాంఛ విషయానుభవము చేనెన్నఁడు నుపశమింపదు. ఉప్పని గంజిచేత దాహము తగ్గుటకు మాఱుగా హెచ్చుచున్నది. (యయాతి కథయు నిందులకుదాహరణము)

33. శ్లో॥ దుర్లభో యో జనః ప్రాయో లభ్యతే స సజాతినా।
కర్ణకోటరగం వారి వారిణైవాపకృష్యతే॥

తా. ఏమానవుఁడు దుర్లభుఁడో, వాఁడు తఱచుగా సజాతివానిచేతనే పొందఁబడుచున్నాఁడు. కర్ణరంధ్రమును జొచ్చిన నీరు నీటిచేతనే వెలుపలి కాకర్షింపఁబడుచున్నది. (అందనివానినిఁ బట్టుటకు, వానికిసంబంధించినవానినే ప్రయోగింపనగు)

34. శ్లో॥ ఊర్జితం సజ్జనం దృష్ట్వా ద్వేష్టి నీచః పునఃపునః।
కబళీకురుతే పూర్ణం విధుం దివి విధుంతుదః॥

తా. ద్రవ్యాదిసంపన్నుఁడగు సజ్జనునిఁజూచి నీచుఁడసూయఁజెంది మాటిమాటికిని వానితోఁ గలహించుచుండును. దివమందు దేదీప్యమానుఁడగు పూర్ణచంద్రుని రాహువు కబళముగాఁ జేసికొనుచున్నాఁడుకదా.

35. శ్లో॥ న లభన్తే వినోద్యోగం జన్తవః సమ్పదః పదం
సురాః క్షీరోద విక్షోభ మనుభూయామృతం పపుః॥

తా. ప్రాణులు ప్రయత్నము లేకయే సమ్పదల స్థానము నొందఁజాలరు. దేవతలు మొదట పాలకడలి కలవరమును బొందియే తుదకమృతమును ద్రావఁగల్గిరి. (మథన సమయమునఁ దరంగముల దెబ్బలు తగిలినవి. పిమ్మట నమృతప్రాప్తి)

36. శ్లో॥ సంపత్తౌ కోమలం చిత్తం సాధోరాపది కర్కశం।
సుకుమారం మహా పత్రం తరోః స్యాత్కఠినం కుచా॥

తా. సమ్పదయందు సాధువుయొక్క చిత్తము కోమలముగా నుండును; ఆపదయందుఁ గఠినమగు. వృక్షముయొక్క యాకు వసంతమున సుకుమారమై, గ్రీష్మమునఁ గఠినమై, యొప్పు.

37. శ్లో. గుణదోషావవాప్యేతే పుంసాం సంశీలనాద్బుధైః ।
లబ్ధే పీయూషగరళే మథనాదమ్బుధేః సురైః ॥

తా. పరిశీలనమువలన విద్వాంసులచేతఁ బురుషుల గుణములును దోషములును బొందఁబడుచున్నవి. (తెలియఁబడుచున్నవి) మథనము వలన సముద్రముయొక్క యమృతమును గరళమునుగూడ దేవతలచేఁ గనుఁగొనఁబడినవి.

38 శ్లో॥ ఆకరః కారణం జన్తోర్దౌర్జన్యస్య న జాయతే ।
కాలకూటః సుధాసింధోరుద్భూతః ప్రాణహారకః ॥

తా. ఉత్పత్తిస్థానము ప్రాణియొక్క దౌర్జన్యమునకుఁ గారణముకాదు. కాలకూటము సుధాసింధువున నుద్భవించిన దయినను బ్రాణములను హరింపనగుచున్నది. (దుర్జనులకు సజ్జనులు పుట్టుట సంభవించుచున్నది. సజ్జనులకును దుర్జనులుద్భవింపఁగలరు)

39. శ్లో. స్వభావం న జహాత్యేవ సాధురాపద్గతోఽపి సన్।
కర్పూరః పావకస్పృష్టః సౌరభ్యం భజతే తరాం॥

తా. సత్పురుషుఁ డాపద నొందినవాఁడయినను దనస్వభావమును విడఁడు. కర్పూరమగ్నిదగ్ధమయినను సౌరభమునధికతరముగా నొందుచున్నది.

40 శ్లో॥ న వ్యాప్తిరేషా గుణినో గుణవాఞ్జాయతే ధ్రువం ।
చన్దనానల సంభూతం న భస్మ సురభి క్వచిత్ ॥

తా. మంచిగుణము గలవానివలన మంచిగుణము గలవాఁడవశ్యము జన్మించునను నియమము లేదు. చన్దనము మంచివాసనగలది అయినను నగ్నిసంపర్కమున దానినుండి కలిగిన భస్మము సువాసనగలదికాదు. (వ్యాప్తిః=సాహచర్యనియమము: ఎచ్చటెచ్చటఁ గారణము గుణముగలదియో యచ్చటచ్చటఁ గార్యమును గుణము గలదయ్యె యుండునను మాట. దీనికి వ్యాప్తిప్రకారము దెల్పఁబడియె.)

41 శ్లో॥ అత్యాపత్సమయే సాధుః ప్రయాతి శ్లాఘనీయతాం
విధుర్విధుంతుదాస్యాంతవిపత్కాలేఽపి సుందరః॥

తా. సాధువు కత్యాపత్సమయము శ్లాఘనీయత్వమొందుచున్నది. చంద్రుఁడు రాహుగ్రహణ విపత్కాలము నందును సుందరుఁడై యొప్పుచున్నాఁడు (సుందరుఁడు కాఁబట్టియే జనులు గుంపులుగుంపులుగా వచ్చి చూచుచుఁ బ్రస్తావించుచున్నారు లోకోపకారార్థమనస్సునఁ జెట్టిక్లిష్టదశయందు నిమగ్నుఁడైయున్నాఁడో యని ప్రజలనుకొనుచుందురు. లేదా, యన్యాయముగానట్టివానికి దుష్టుఁ డెట్టి విపత్తుఁ గలుగఁజేసెనో యని విచారించుచుందురు)

42 శ్లో॥ వినా పరీక్షాం నోతత్త్వం ప్రసిద్ధం జ్ఞాయతే సతః।
స్వర్ణస్య స్వర్ణతో న శుద్ధిర్జ్ఞాయతే కర్షణం వినా॥

తా. సజ్జనుని తత్త్వము పరీక్షలేకయే విస్పష్టముగాఁ దెలియఁబడదు. బంగారముయొక్క శుద్ధి కేవలము రంగును బట్టి తెలియదు; దానిపై గీఁటుఁబెట్టుట వలనఁ బొడకట్టును. (పటాటోపములేని ఘనుని ఘనత పరీక్షవలనఁగాని ప్రకాశింపదు.)

43. శ్లో॥ ప్రాప్య విత్తం జడాస్తూర్ణం నిర్వృతిం యాన్తి నాన్యథా।
తోయమాదాయ గర్జన్తి న రిక్తాస్తనయిత్నవః॥

తా. మందమతులు ధనమును బొంది వేగముగా నానంద మొందుచున్నారు; మఱియొకలాగునఁ గాదు. మేఘములు జలమును గ్రహించి గర్జించుచున్నవి. జలశూన్యములయినవి గర్జింపవు. (బుద్ధిమంతుఁడు ద్రవ్యము చేకూరనప్పుడును సంతోషమనుభవింపఁగలఁడు. ద్రవ్యము లభించినపుడు పొంగఁడు. జలప్రాప్తివలన మేఘంబుభంగి బుద్ధిహీనుండు ధనలాభంబున నాడంబరంబు వహించును. రిక్తహస్తుండయిన సమయంబున శోచనీయదశఁ జెందియుండు)

44. శ్లో. కార్యాపేక్షీ జనః ప్రాయః ప్రీతిమావిష్కరోత్యలం
మాంసాపేక్షీ సౌనికః శష్పైర్మేషం పుష్ణాతి పేశలం॥

తా. కార్యార్థియగు మనుష్యుఁడు ప్రాయికముగా నెక్కుడు స్నేహము

[illegible] మాంసార్థియగు [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible]

45. శ్లో॥ దుర్జనో [illegible] యుక్త్యా [illegible] ।
[illegible] ॥

తా. దుర్జనుఁడు [illegible] యుక్తితో [illegible] కలహ [illegible] [illegible] (వెన్నెల [illegible] [illegible] [illegible])

46. శ్లో॥ సుఖదుఃఖే సమే స్యాతాం జన్తూనాం క్లేశకారణే ।
మూర్ధ్నిస్థితానాం కేశానాం భవేతాం స్నేహముణ్డనే॥

తా. సుఖదుఃఖములు రెండును ప్రాణులకుఁ గ్లేశకారణత్వమునకై సమానము లయ్యెడిని. శిరమునందున్న వెండ్రుకలకుఁ జమురు రాయుటయు గొరుగుటయుఁ గూడఁ గలుగుచుండును. (అందుచే శిరసావహింపఁబడిన వారికయినను సుఖము కలిగినట్లే దుఃఖముకూడఁ గలుగుచుండును; ఎంతగొప్పవారికయిన నాపదలుతప్పవను [illegible]—ఇది "మూర్ధ్నిస్థితానాం" అనుమాటవలన సూచితము. మఱియుఁ గేశములకుఁ [illegible] జన్తువులకు సుఖము సంప్రాప్తమగుచుండును; ముండనముచేతను, దుఃఖము సంభవించును. అదియునుంగాక, దుఃఖమువలెనే సుఖములును గ్లేశహేతువులో, [illegible], వివేకముగలవారికి విషయసుఖములుకూడఁ గ్లేశకారణము లగుచున్నవని యోగశాస్త్రకారు లభిప్రాయపడుచున్నారు; దుఃఖముతోఁగూడని సుఖము కలుగదుగదా. [illegible] మండనమొనరించుటయుఁ గ్లేశ [illegible] ? [illegible] సుఖము [illegible] [illegible])

47. శ్లో॥ దృష్టదుర్జనదౌరాత్మ్యైః సజ్జనే రజ్యతే మనః ।
అనుభూయ పర్వతం పాన్థః సానౌ నిర్వృతి మేత్యలం ।

తా. చూడఁబడిన దుర్జనుని దౌరాత్మ్యముగల మనస్సు సజ్జనుని యందాసక్తమగుచున్నది. పాన్థుఁడు పర్వతమునెక్కి సానువునందు మిక్కిలి సుఖమొందుచున్నాఁడు. (కష్టమనుభవించినఁగాని సుఖముయొక్క విశేషము బోధపడదు. మొదటఁ బర్వతారోహణ క్లేశ మొందవలెను; అటుపిమ్మట దానిశాలిపైఁ బవ్వళించుట హాయిగానుండును. అటులనే దుష్టులచేష్టలకు విసిగియున్న చిత్తము సాధువుయొక్క గుణములకు రంజిల్లును.)

48. శ్లో॥ స్వభావసుభగం వస్తు న సంస్కారమపేక్షతే ।
ముక్తారత్నస్య శాణాశ్మఘర్షణం నోపయుజ్యతే ॥

తా. నిసర్గసుందరమయిన వస్తువు సంస్కారమునపేక్షింపదు. మౌక్తికమణికి శాణాశ్మఘర్షణముపయోగింపదుగదా. (కొంతమాలిన్యముగల పదార్థము పరిశ్రమంబున నందముగానుండక మాలిన్యముడిగిన పిదప నందమై కన్పట్టును. కాని, స్వాభావికముగా సుందరమైనది మలినత్వము కలదికాదుగావున దానికి సంస్కారముతోఁ బని లేదు. సంస్కారణమనఁగా, మధ్య వచ్చిన దోషములను దూరము చేయుట. ముత్యము స్వభావముచేతనే తళుకుగలదిగాన దానికి శాణ రాపిడియక్కఱలేదు.)

49. శ్లో॥ మధ్యే మూర్ఖతి మూర్ఖాణాం విదుషాంనైవ నిర్గుణః ।
అన్తరే తమసాం దీపః శోభతే నార్కతేజసి ॥

తా. గుణహీనుఁడు మూర్ఖులమధ్యదూరి ప్రకాశించును; విద్వాంసులమధ్యఁగాను. దీపము చీకటులసందున వెలుఁగొందుచున్నది; చణ్డభాస్కరుని తేజమునఁ గాదు. (చెట్టులేనిచోట నాముదపుచెట్టు మహావృక్షమునట్లు విద్వాంసులులేనితావున గుణరహితుఁడును గొప్పవాఁడు; చీకటియందు దీపముయొక్క ప్రభ, పండితులగోష్ఠి నపండితునిమోము కాంతిహీనమయ్యెడిని; సూర్యునిప్రకాశమందు దీపముయొక్కదశ యిట్టిదో!)

50. శ్లో॥ దుర్గదేశప్రవిష్టశ్చేచ్ఛూరోఽప్యేతి పరాభవం ।
గాఢపఙ్కనిమగ్నాఙ్గో మాతఙ్గోఽప్యవసీదతి ॥

తా. చొరరానిచోటఁ బ్రవేశించెనేని యూఁకఁడుటకు బహుబాధవహిం[illegible]. గాఢ పఙ్కమున మునిఁగిన యవయవములుగల గజమెంత గొప్పదయినను నశించునదియే. (దుర్భేద్యమయిన పద్మవ్యూహముఁ జొచ్చి యభిమన్యుఁడు వినాశ మొందెను. అతనిగతి మిక్కుటమయిన బురదయందుఁ దగుల్కొనిన మత్తేభముయొక్క గతివంటిదయ్యెను.)

51. శ్లో॥ యుక్త్యా పరోక్షం బాధేత విపక్షం క్షపణక్షమః ।
శోషయత్యచిరేణైవ పాత్రస్థమనలః పయః ॥

తా. కనఁబడకుండఁ దనకపకారముఁ గావించుచున్న శత్రువును నిగ్రహసమర్థుఁడయిన బుద్ధిమంతుఁ డుపాయముచేతనే బాధించి జయింపవలెను. పాత్రమునందు దాఁగియున్న జలము నచిరకాలముననే యగ్ని పరోక్షుఁ డుపాయముచే శోషించుచున్నాఁడు. (లేదా, బాధించుట రెండు విధములు; పరోక్షము, నపరోక్షము. బాధించుట శత్రువునకుఁ దెలియకుండ నాతని బాధించుట మొదటిది. ఇదియొకఁడు లేసముగను నాతని మిత్రులకడ నాతని దూషించి యాతనికార్యమును జెఱచుటవంటిది. అగ్నికిని జలమునకును మధ్య పాత్రముగలదు; అగ్ని స్వయముగా, నపరోక్షముగా, జలమును శోషించుటలేదు, మొదటఁ బాత్రకు వేడిఁ గలిగించి దానిచేత లోని యంబువులకును వేడిఁ గలిగించుచున్నది; ఈరీతిగానే, ప్రబలుఁడగు విరోధిఁ బ్రత్యక్షముగా డీకొనుటకంటెఁ బరోక్షముగాఁ బ్రచ్ఛన్నముగా, నాయాద్యుపాయ ప్రయోగముచే సాధించుట మేలనిభావము. మొదటి యర్థమందు, "పరోక్షం" అనునది "విపక్షం" అనుదానికి విశేషణము—పరోక్షం విపక్షం; రెండవ యర్థమున, నయ్యది, "బాధేత" అనుక్రియకు విశేషణము—పరోక్షం బాధేత)

52. శ్లో॥ నయేనాలంకృతం శౌర్యం జయాయ న తు కేవలం ।
అన్యయుక్తం విషం భుక్తం పథ్యం స్యాదన్యథా మృతిః ॥

తా. నీతిశాస్త్రముచేత నుద్భవింపఁజేయఁబడిన పరాక్రమము జయమునకై చెల్లును. పరాక్రమమొక్కటియే జయమునకై యొప్పదు. అనుపానమయిన మఱియొక పదార్థముతోఁ గూడిన విషము భక్షింపఁబడినచోఁ బథ్యమగును. అట్లుగాక విషము మాత్రమే తినఁబడినయెడల మృత్యువు సంభవించును. (తనబలము వైరిబలమును నెఱింగి తనకంటెఁ దక్కువబలముగల వైరియెడల నీతిశాస్త్రోక్త పద్ధతినిఁ

గావింపఁబడిన విక్రమము వలన జయము చేకూరును. శౌర్యము విషమువలె నపాయకరమయిన వస్తువు, రసాయనశాస్త్రముపరికారము శుద్ధిచేయఁబడని విషము రోగమున కపకృతియొనరింపక రోగికే యుపకార మొనరించుచుండునట్లు, నీతిశాస్త్రరీతిని సంస్కరింపఁబడని శౌర్యము శత్రువునకు హానిఁగలిగించుటకు మాఱుగాఁ దనకే హానినిఁగలుగఁ జేయును. శివాజీ యౌరంగజేబుయొక్క యాస్థానమున పరవచనంబులాడి కారాగారమునకుఁ బోవలసినవాఁడాయెను; కావున సమయజ్ఞతలేని విక్రమము చేటునకుమూలము.)

53. శ్లో॥ మృదుభిర్బహుభిః శూరః పుంభిరేకో న బాధ్యతే ।
కపోతపోతకైరేకః శ్యేనో జాతు న జీయతే ॥

తా. మెత్తనయిన మనుజులచేఁ బలువురచేనయినను శూరుఁడొక్కఁడయ్యు బాధింపఁబడఁడు. పావురపుపిల్లలచే డేగయొక్కటియు నెన్నఁడును జయింపఁబడదు గదా. (సంఖ్యకంటె శౌర్యగాంభీర్యము ప్రధానముగ విచారణీయము. శత్రువులు పెక్కండ్రా, కొందఱా, యనుప్రశ్నకంటెఁ గ్రూరులా, కారా యనుప్రశ్నకుఁ దోడ్తో సమాధానముఁబడసి, కర్తవ్యమునఁ బ్రవేశింపనగు. చలిచీమలు తీక్ష్ణములగుటచే సర్పమును బాధింపఁగల్గినవి: కావున నీదృష్టాంతము వ్యతిరేకార్థమును బోధింపదు.)

54. శ్లో॥ యేనాత్మా పణ్యతాం నీతః స ఏవాన్విష్యతే జనైః ।
హస్తీ హేమసహస్రేణ క్రీయతే న మృగాధిపః ॥

తా. దేనిచేతఁ దాను వెల పెట్టికొనుటకు యోగ్యమయినదిగా నొనరింపఁబడుచున్నదో, యయ్యదిమాత్రమే జనులచేతఁ గాంక్షింపఁబడి వెదకఁబడుచున్నది. ఏనుఁగు వేయిబంగారపు ముద్రికలఁగొనఁబడుచున్నది, సింగము కాదు (గజముయొక్క దంతాదులు పణ్యవీధికెక్కుచున్నవి; కావున గజము కోరఁబడుచున్నది. సింహదేహము యొక్క యవయవములట్టి వెలఁజెల్లునవి కావు; గాఁబట్టి దానికై జనులంతగాఁ బ్రయత్నించుటలేదు. లోకులు ప్రాయికముగా ద్రవ్యమునందు దృష్టిగలవారు, గుణమందుఁగాదు; ఎంతపురుషధౌరేయుఁడయినను, ధనసంపాదన నుపయోగింపనివానిని, సరకుఁగాఁగొనరు.)

55. శ్లో॥ గుణో గుణాస్తరాశ్చేతి స్వరూపఖ్యాతిహేతవే ।
స్వభావచారు లావణ్యం కారణ్యేన మనోహరం ॥

తా. గుణము దానిరూపముయొక్క పరిశోభనమునకు హేతువుగా నుండుటకై మఱియొక గుణము నపేక్షించుచున్నది. దేహలావణ్యము స్వభావసుభగమయ్యు, యౌవనముచే మనంబు నాకర్షించుచున్నది. (ఎంతసౌందర్యముగల నారీమణియొక్క సౌందర్యమయినను ముదిమియందు భాసింపదు. సౌందర్యమనుగుణము తారుణ్యమను గుణముతోఁగూడి ప్రకాశించును. బంగరునగయందు రత్నముయొక్క శోభ చూపట్టును. తాజ్‌మహాల్ యొక్క వైభవము చెంతనున్న తోటవలనఁ గలుగుచున్నది; ఆతోటయొక్క గౌరవ మాభవనముతోడి సాహచర్యమున సిద్ధించుచున్నది.)

56. శ్లో॥ సులభం వస్తు సర్వస్య యాత్యనాదరణీయతాం ।
స్వదారపరిహారేణ పరదారార్థినో జనాః ॥

తా. సులభమయిన వస్తువందఱకు ననాదరణీయత్వము నొందుచున్నది. జనులు స్వభార్యను విడుచుచున్నవారై పరభార్యలకై పలవించుచుందురు. (ఆత్మస్వతః సిద్ధముగావున దానియందు మనుజులకు మక్కువలేదు; మాయాప్రపంచ మపాయకరమయినది; దానియందాసక్తి కలుగుచున్నది. పొందఁబడని వస్తువందేదో విశేషముండునని భ్రమకలుగుచుండును; దూరపుకొండలు నునుపుగదా. వస్తువుదొరికినతోడనే దానితత్త్వము బోధపడి, యిదివఱకనుభవింపఁబడుచున్న విషయములందు లేని సుగుణము లీక్రొత్తవిషయమున లేవని తెలియఁబడును; దీని సంపాదించుటయందుఁ గల క్లేశముమాత్రమే విశేషముగాఁ బొడకట్టును. మఱియు, లోకములో బహుళాయాససంపాద్యములయిన సువర్ణాదులకు వెలహెచ్చుగానుండును; సముద్రమునుండి గైకొనఁబడు ముత్యములను జనులు బహూకరించుచుందురు. కాఁబట్టి యరిదియైన వస్తువునందే యాదరమధికమై పరఁగు.)

57. శ్లో॥ విక్రేతుం నిజమాత్మానం శాస్త్రై సంస్కురుతే జడః।
పరేభ్యః స్వశరీరస్య వేశ్యా భూషాం వితన్వతే ॥

తా. జడుఁడు తనయాత్మను విక్రయించుకొనుటకై శాస్త్రమున సంస్కరించికొనుచున్నాఁడు, పరులకొఱకై వేశ్య తనశరీరము నకలంకారముఁ గావించికొనుచున్నది. అవును లెస్సగా మేపి దానిపాలను దానమనుభవింపవలెనుగదా. అట్లుచేయక దానినమ్మువాఁడెంత శోచనీయుఁడు! వానికంటెను శోచనీయుఁ డొకఁడున్నాఁడు.

వాఁడెవ్వఁడన, కర్కశశాస్త్రాభ్యాసముచేఁ దన్ను బాగుగాఁ సంస్కరించికొని, దానిఫలమును దాననుభవింపక, దానినొరులకు విక్రయించి బ్రతుకువాఁడు; వీఁడా త్మహాంతవంటివాఁడు. ధనాదికమునకై విద్యను సంపాదించుట హేయమనిభావము.)

58. శ్లో॥ క్షణక్షయిణి సాపాయే భోగే రజ్యన్తి నోత్తమాః ।
సంత్యజ్యాంభోజకింజల్కం న ప్రార్థయతి శైవలం ॥

తా. క్షణభంగురమును నపాయకరమునయిన భోగమునందుత్తములు రమింపరు. పద్మకింజల్కమునువిడిచి హంస యెవ్వఁడును గోరఁడుగదా. (హంస — పాదములకు నాచు సంకెలవంటిదై యపాయము నొదవించును. కాని, నీచులు కొందఱపాయకరమయిన శైవలాదులందును రాగము గలుపుదురు.)

59. శ్లో॥ అసంభవగుణస్తుత్యా జాయతే స్వాత్మనస్త్రపా ।
కర్ణికారస్సుగన్ధీతి వదన్కైర్నోపహాస్యతే ॥

తా. లేనిగుణములను స్తుతించుటచేఁ దనకు సిగ్గుకలుగుచున్నది. కర్ణికారపుష్పము మంచివాసనగలదని పల్కుచున్నవాఁడై యొక్కఁడెవ్వరిచేఁ బరిహాసింపఁబడఁడు? (లేనిగుణముల నెట్లువర్ణించితివని తలఁచి యొక్కఁడు తానే సిగ్గుపడును. ఇతరులు నాతనిమాటఁ బాటిసేయరు.)

60. శ్లో॥ ధనాశయా ఖలీకారః కస్యనామ న జాయతే ।
దూరాదామిషలోభేన బధ్యతే ఖేచరః ఖగః ॥

తా. ధనాశచే నెవ్వఁడు మ్రుక్కడితనము వహించి కూడని పనులొనరించి యాపదలపాలగుటలేదు? ఆకాశమున విహరించుచు నొరులకు దొరకనిపక్షి మాంసము నందలి యాశచే బోయవాని వలఁ జిక్కుచున్నదికదా.

61. శ్లో॥ తటస్థైః ఖ్యాపితాశ్చేతో విశన్తి గుణినాం గుణాః ।
ఉత్కంఠయతి పుష్పాణాం గన్ధా వాయుభిరాహృతాః ॥

తా. గుణవన్తుల గుణములు మధ్యవర్తులచేఁ బ్రకటింపఁబడుచు మనసుఁ జొచ్చుచున్నవి. పుష్పముల వాసనలు వాయువులచేఁ గొనిపోఁబడుచుఁ జిత్తమును

రంజించుచున్నవి. (తటస్థులు — పక్షపాతములేక యధార్థముగాఁ బల్కువారు; కావున నే వారియందుఁ బ్రజలకాదరము. అట్టివారెవ్వని గుణసంపదను గూర్చి యుత్తరులతో ముచ్చటించెదరో, యాతఁడు నిశ్శంకముగా నితరులచే స్వీకరింపఁబడు చున్నాఁడు.)

62. శ్లో॥ నిజాశయవదాభాతి పుంసాం చిత్తే పరాశయః ।
ప్రతిభా ముఖచంద్రాదేః కృపాణే యాతి దీర్ఘతాం ॥

తా. ఇతరుల యభిప్రాయము పురుషుల చిత్తమునఁ దమయభిప్రాయమువలెనె భాసించును. ముఖము, చన్ద్రుడు, మున్నగువాని ప్రతిబింబము ఖడ్గతలమున దీర్ఘత్వము నొందుచున్నది. (స్థలముయొక్క యాకృతినిఁబట్టి ప్రతిబింబముయొక్క యాకృతి యుండును. తానుభావించునట్లు నితరులును భావించుచున్నారని యొకఁడు తలంచును. పరహృదయమును దనదృష్టితోఁ జూచుటచే నిట్టిభ్రాంతి కల్గుచున్నది. కోడి గుడ్డంత బంగారములేనివాఁడుండునాయని, యంతబంగారము గలవాఁడనుకొనును.)

63. శ్లో॥ అధమం బాధతే భూయో దుఃఖవేగో న తూత్తమం ।
పాణిపాదం రుజత్యాశు శీతస్పర్శో న చక్షుషీ ॥

తా. దుఃఖవేగమెక్కువగా నీచుని బాధించునుగాని యుత్తముని బాధింపదు. చలి చేతులను గాళ్ళను శీఘ్రముగాఁ బీడించునుగాని నేత్రములను బీడింపనేరదు. (మహాపురుషులు కష్టములకుఁ బామరులవలెఁ గలవరమొందరు. సర్వేంద్రియములలోఁ జక్షువులు ప్రధానములు; ఉత్తములట్టివారు.)

64. శ్లో॥ జ్ఞానవాన్సుచిరస్థాయీ దేవేనాపి న సహ్యతే ।
తిష్ఠత్యేకాం నిశాం చంద్రః శ్రీమాన్సంపూర్ణమణ్డలః ॥

తా. జ్ఞానవన్తుఁడెక్కుడుకాలముండుటకు దేవుఁడయినను నోర్వఁజాలఁడు. చందురుఁడు సంపూర్ణమణ్డలుఁడును గాని మన్నుఁడునయి యొక్క రాత్రిమాత్రమే నివసించును. ("పాపీ చిరాయుః" అనునట్లు నజ్ఞానిపాపము లొనరించుచుఁ జిరకాలము జీవించును. మఱియు, జ్ఞాని యజ్ఞాదికర్మములను దఱచుగా నొనరింపక తమకుఁ బహువిధంగి నుపకారమొనరింపఁడుగాన దేవతలాతని జ్ఞానాభ్యాసమునకు విఘ్నము

గావింపఁజాలుదురని యుపనిషత్తులు కొన్ని పల్కుచున్నవి. చంద్రుని యమృతకళలను పానము చేయువారును దేవతలే. "దేవేనాపి"— అనుటవలన దేవుఁడే భరింపఁడు; ఇఁక మానవుల మాటఁ జెప్పవలెనా, యని తెల్పఁబడుచున్నది.)

65. శ్లో॥ యత ఏవాగతో దోషస్తత ఏవ నివర్తతే ।
అగ్నిదగ్ధస్య విస్ఫోటశాంతిః స్యాదగ్నినైవ హి ॥

తా॥ దోషమెందుండివచ్చెనో యందువల్లనే యది నివర్తించును. అగ్నిదగ్ధుఁడయిన వాని విస్ఫోటమునకు శాన్తి యగ్నిచేతనే కల్గును. (ఈసూత్రమునే యనుసరించి కొన్ని వైద్యప్రక్రియలు నడచుచున్నవి. ఎందువలన నొక జ్వరము సంభవించెనో యాపదార్థమునే వాడి కొందఱు వైద్యులాజ్వరము నుపశమింపఁజేయఁ జూచుచున్నారు. ముల్లును ముల్లుతోఁదీయుచున్నారు. అజ్ఞానముచేత బంధము సంభవించినది; అది యజ్ఞానముచేతనే నశించును. నేను బ్రహ్మమునుగానను బుద్ధిచే సంసారము కలిగి, నేను బ్రహ్మమై యున్నాఁడననుభావముచే నయ్యది యుపగతమగుచున్నది. ఈరెండు భావములును రూపభేదముతో నొప్పుచున్నను, వాస్తవముగా నజ్ఞానవిలసితములే; "అహం బ్రహ్మాస్మి" అను భావమును ద్వైతపరామర్శఁ జేయుచుండుటచే నవిద్యోపగతమయినదనియె నుడువవచ్చును. కాఁబట్టియే శంకరాచార్యులు "వాయునా నీయతే మేఘః, పునస్తేనైవ లీయతే" వాయువుచేతనే మేఘము నడపఁబడుచున్నది; తిరిగి, వాయువుచేతనే యది లయమొందింపఁబడుచున్నది— అని మనసుచేతనే, మాయచేతనే, బంధమోక్షముల యుత్పత్తిని వర్ణించియున్నారు.)

66. శ్లో॥ బుద్ధిమత్వాభిమానః కః పరప్రజ్ఞోపజీవినాం ।
అన్యదీయైరలం కారైర్నాహంకారో విభూషణే ॥

తా॥ ఇతరుల యాభరణములను గైకొని తమదేహమలంకరించుకొని "ఓహో, నాయలంకారములు సొంపు పెంపున నితరుల యలంకరణములనెల్ల ధిక్కరించుచున్నవి!" అని యహంకారమొందువాఁ డెట్లు హాస్యాస్పదుఁడగునో, ప్రజ్ఞాసంపన్నులగు నితరుల గ్రంథాదులనుండి కొన్ని వాక్యములను భావములను దస్కరించి నేనే బుద్ధిమంతుఁడనని ప్రగల్భములువలికి బ్రతుకువాఁడును నుపహాస్యుఁడగును.)

67. శ్లో॥ ఉత్తమోఽప్యధమస్య స్యాద్యాచ్ఞావసరే క్వచిత్
కౌస్తుభాదీని రత్నాని యయాచే హరిరంబుధిం ॥

తా. ఉత్తముఁడుకూడ నధమునిని నొకచో యాచించుటయందు వినమ్రమయిన హస్తముగలవాఁడు కావలయు. కౌస్తుభమణి, లక్ష్మి మొదలుగాఁగల ప్రధానపదార్థములను భగవంతుఁడయిన విష్ణుండు సముద్రునిఁ బ్రార్థించెఁగదా. (ఎంతగొప్పవానికయిన నొక్కడ భిక్షకై చేయిఁజాపవలసియుండును. అతఁడధమునయినను యాచింపవలసి వచ్చును. ధర్మరాజాదులు విరాటరాజునొద్ద సేవావినమ్రులుకారే? హరిశ్చంద్రుఁడును వీరబాహునికి దాసుఁడుగాఁ జేరలేదె? ఇఁక ముక్కుడి మానవులకేల యీ దురభిమానంబు?)

68. శ్లో॥ ప్రయత్నే సదృశే కేచిద్దైవాత్స్యుః ఫలభాగినః ।
క్షీరోదమథనాద్దేవైరమృతం ప్రాపి నాసురైః ।

తా. ప్రయత్నము సమానమయినను, కొందఱుమాత్రమే యదృష్టవశమున ఫలభాగులగుచున్నారు. క్షీరసముద్రముయొక్క మథనమువలన దేవతలచే నమృతము పొందఁబడెను, నసురులచే నొందఁబడియుండలేదు. (వైఫల్యమునకు దైవప్రాతికూల్యము హేతువు. దైవము పురుషకారమువలనఁ గలుగును. పురుషకారము హెచ్చుగా నొనరింపఁబడినచో, ననుకూలదైవమె కలిగి జయమొసంగెడిని. పూర్వమట్టిప్రయత్నము గావింపబడని పక్షమున, వర్తమానజన్మమున నది పుష్కలముగా నొనరింపఁబడిన యెడల, నుత్తర జన్మమునందయినను దైవమనుకూలమైనదై సంభవించి పురుషునకు లాభముఁగావింపఁగలదు. కావునఁ బురుషుఁడు శ్రేయమునకై యెల్లప్పుడును యత్నముఁ జేయుచునేయుండనగు. రాక్షసులు భంగపడిరని నిరుత్సాహ మొందవలదని భావము.)

69. శ్లో॥ గుణైః పూజా భవేత్పుంసాం నైకస్మాజ్జాయతే కులాత్ ।
చూడారత్నం శశీ శంభోః పత్రీయుచ్చైశ్శ్రవాః హరేః ।

తా. సుగుణములచేతఁ బురుషులకుఁ బూజకలుగవలెను; ఒక్క కులమువలననే పూజ కలుగనోపదు. చంద్రుఁడు శివునికి దలమానికమయ్యెను. ఉచ్చైశ్శ్రవమను

గుణ్యమున్నవో, యిందు్రనికి వాహనమాయెను. (ఈరెంటికిని పుట్టుసముద్ర మొక్కటియే. అయినను నొకటి మహాదేవుని శిరముపైఁ గూర్చుండఁగల్గినది; రెండవది కపిభంగిఁ జంచలుఁడగు వానినిఁ దనపైఁ నెక్కించుకొని మోయునదాయెను. కాఁబట్టి యేకోదరులయినను గుణభేదముచే గౌరవభేదమొందగలరు. కులము కేవలము నుపేక్షణీయమని యాశయము కాదు; గొప్పకులమున జననమొందుట సన్మానమునకర్హమగును; కాని, దానికంటెను సుగుణపుంజము ముఖ్యమని భావము.)

70. శ్లో॥ తుల్యం పరోపతాపిత్వం క్రుద్ధయోః సాధునీచయోః ।
న దాహే జ్వలతోర్భేదశ్చన్దనేన్ధనయోః క్వచిత్ ॥

తా. కోపితులగు సాధువులకును నీచులకును గూడ శత్రువులను దపింపఁజేయుట సమానము. జ్వలించుచున్న చన్దనదారువునకును నితరకాష్ఠములకును దహింపఁజేయుటయందెచ్చటను భేదములేదు. (చన్దనమునకు నిప్పు తగులకుండవలెను; తగిలెనేని, నయ్యది సమీపమునఁగల వస్తువులను గాల్చివేయును; చన్దనముగదా, చల్లగానుండునని భ్రమపడఁజనదు. అటులనే, సాధువును బీడించి యాతని కాగ్రహముఁ బుట్టింపరాదు, అట్లు పుట్టించినయెడల, నతఁడు విజృంభించి యపకర్తను భస్మీభూతునిఁగాఁ జేయఁగలఁడు. మఱియు, సాధుకోప మితరునికోపముకన్న నెక్కుడుహాని నొదవించును; ఏలయన, నతఁడు శాపాయుధాది సంపన్నుఁడు, ఇతరుఁడన్ననో, ప్రాకృతాయుధములుమాత్రమే కల్గినవాఁడు. సాధుకోపమునకుఁ బరశురామాదుల నుదాహరణముగా స్వీకరింపనగు.)

71. శ్లో॥ భోగః పరోపతాపేన పుంసాం దుఃఖాయ న స్థిరః ।
పానమప్యసృజః క్షిప్రం స్వపీడాయై జలౌకసాం ॥

తా. ఇతరులకు సంతాపము నుత్పాదించుటచేత సంభవించిన భోగము పురుషులకు దుఃఖహేతువగును. అట్టిభోగమయినను స్థిరముగానుండునదికాదు. రాక్షసాదులు నిరపరాధుల రక్తమును పానముఁజేయుచుఁ దాణ్డవమాడువారు; కాని, యట్లొనరించుట పాపమునకు మూలమై వారి వినాశమునకే కారణమగుచున్నది.

72. శ్లో॥ నోపభోగాయ కీనాశా అర్థాన్సంచిన్వతే చిరం ।
అఖవః కిమలంకారానాప్నోత్యాత్మని కుర్వతే ॥

తా. లుబ్ధులు తామనుభవించుటకుఁగాదు చిరకాలము దరిద్రులకు సంపాదించియుంచుట. ఎలుకలు గృహమునందలి యాభరణములను దొంగిలించి ప్రోగుచేసి తమ దేహములందవి ధరించుచున్నవాయేమి?

73. శ్లో॥ వివర్ణవచనైర్మృత్యుర్గూఢో౽ప్యంతః ప్రకాశతే।
తప్తతైలాన్తరస్థో౽గ్నిర్జ్వలతి పయఃకణైః॥

తా. లోపలదాగియున్నదయినను మృత్యువు వివర్ణవచనములచే బయటకు లేచి ప్రకాశించును. వేడిగా నొనరింపఁబడిన తైలమునందంతర్హితమైయున్న యగ్ని జలబిందువుల సంపర్కముచే బహిర్గతమగుచు భగ్గునమండును.

74. శ్లో॥ నికటస్థం గరీయాంసమపి లోకో న మన్యతే।
పవిత్రామపి తత్రత్యా న నమస్యన్తి జాహ్నవీం॥

తా. సమీపముననున్న ఘనుఁడయినను లోకము మన్నింపదు. పవిత్రమయినదయినను గంగ నచ్చటఁగలవారు నమస్కరింపరు. (దీపస్తంభముచెంత స్తంభచ్ఛాయవలన వెలుతురుండదు; కొంతదూరముననుండును. దేవాలయమున కత్యంత సాన్నిధ్యమున నివసించువారి కా దేవళముయొక్క మహిమ యెక్కుడై స్ఫురింపదు; దూరస్థులకు స్ఫురించును; వారు లాభము నధికముగా నొందుచున్నారు.)

75. శ్లో॥ స్వజనైః స్వాత్మవజ్జన్తుర్జ్ఞాయతే గుణవాన్పరైః।
గోపైర్గోపవదత్రాపి హరిర్దేవైర్జగత్పతిః॥

తా. జీవుఁడు తనజనములచేతఁ దమవలెఁ దెలియఁబడుచున్నాఁడు; పరులచే నొక గుణవంతుఁడుగా భావింపఁబడుచున్నాఁడు. శ్రీకృష్ణుఁడు గొల్లలచేనొక గొల్లవాఁడుగా నొందఁబడెను; దేవతలచే జగన్నాథుఁడుగా నాశ్రయింపఁబడెను.

76. శ్లో॥ ఉత్తమస్తోషమాయాతి తదంగం పోష్యతే యది।
వృక్షః పరిసీదతి ప్రాయః పాదాభ్యంగేన న స్వయం॥

తా. ఉత్తముఁడు తనకంగభూతుఁడయిన తనవాఁడు పోషింపఁబడునేని, తాను సంతోషమొందును. వృక్షము తఱచుగా దానివ్రేళ్ళను దడుపుటచే సంత

[illegible] స్వయముగాఁగాను. (వృక్షమునకుఁ బ్రీతిఁ గలిగించుటకై వృక్షమునకంతకును [illegible] నక్కఱలేదు; దానిపాదములకడ సేచనముఁ గావించినఁ జాలును. అటులనే యీశ్వరుని ప్రసాదముఁ బడయుటకొఱకని క్రిందనుండు నధికారులను సేవింపనగు. అంగములకొనరింపఁబడిన సేవ యంగికిని మోదముఁ గూర్చును; పాదోపచారమున దేహి ప్రసన్నుఁడగుటలేదా? పాదములద్వారమున నెక్కినీరు చెట్టునకెక్కువ పుష్టిఁ జేయును; కరగ్రహణాదులందు నియుక్తులయినవార లుపేక్షింపఁబడిరని రేనికి హానియు చేకూరదు; తన్నుమాత్రమే జనులు కొందఱు గొలిచినను, దాననంత మేలు కలుగదు; ఏలయనఁ దనస్థైర్యము కేవలముఁ దనతోలేదు, తనవారితోనున్నది; కావున వారు పోషింపఁబడినచోఁ దానుస్వయముగాఁ బోషింపఁబడకున్నను, దాను వర్ధిలఁ గలఁడు. క్షుద్రవృక్షములకుఁ బూర్ణసేచనము కావచ్చును; ఉన్నతవృక్షముల కది యక్కఱలేదు; అవ్విధమున, క్షుద్రులను స్వయముగా నారాధింపవలసియున్నను, మహాపురుషుల నట్లు చేయనవసరములేదు.)

77. శ్లో॥ సర్వత్ర గుణవానేవ చకాస్తి ప్రథితో నరః ।
మణిర్మూర్ధ్ని గళే బాహౌ పాదపీఠేఽపి శోభతే ॥

తా. గుణవంతుఁడయిన నరుఁడెల్లెడలఁ బ్రసిద్ధుఁడై ప్రకాశించును. మణి మస్తకమున, గళమున, బాహువునఁ బాదపీఠమునఁ గూడ శోభించును. (గుణవంతుఁడెట్టినీచస్థానమున స్థాపింపఁబడినను దనగుణమహిమచేఁ బ్రకాశించుచునేయుండును. హరిశ్చంద్రుఁడు వీరబాహుని శ్మశానవాటియందు మాత్రము సహజధైర్య గాంభీర్యాదిగుణము లక్ష్యాలుంగలేదా? మణి యెచ్చటనున్నను నియ్యది మణి యని వైశిష్ట్యమునఁదోఁచును. ఉత్తముఁడు సింహాసనమధిష్ఠించినను, వ్యాఖ్యాతకారుఁడుగానుండినను, బాహాటోపమున సంగర మొనరించుచున్నను, పాదపీఠమునఁ బరిచర్యఁజేయు సేవకుఁడుగానుండినను, కూడఁ దన యసితరసాధారణగుణగణంబునఁ బ్రశస్తి వహించును. మఱియు, "గుణవానేవ" అనునది మణికి నన్వయించును—గుణముగల, అనఁగా, దారముగల, మణియే శోభించును; దారములేకున్నఁ, బడిపోవును; అటులనే, గుణమే యొకని స్థితికాధారము, గుణములేనియెడల, నరుఁడు పతితుఁడగును.)

78. శ్లో॥ ఉత్తమం సుచిరం నైవ విపదోఽభిభవత్యలమ్ ।
రాహుగ్రసనసంభూతా క్షణం విచ్ఛాయతా విధోః ॥

తా. ఆపద లుత్తమపురుషు లెక్కువ కాలముడఁచివేయవు. రాహువు మ్రింగుటవలన చంద్రునికి సంభవించిన కాంతిహీనత క్షణకాలము మాత్రమే యుండునది. (రాహువిమోక్షానంతరము చంద్రుఁడు దేదీప్యమానుఁడై చూపట్టుచున్నాఁడు. ఆపదల సమయమున మహాపురుషులకుఁ గొంత తేజము తగ్గినను శీఘ్రముగా నాపదల నిస్తరించి యప్పటియట్లు శోభింపఁగలవారు. అయఃపిండము భూమిపైఁబడి లేవలేకున్నను గందుకము లేవఁగల్గినయట్లు నధములు విపత్తుల వలని పాటునొంది మరల లేచుటకు సమర్థులు కాకపోయినను నుత్తములు సమర్థులరయియున్నారని భర్తృహరి వచించియున్నాఁడు. మఱియు, రాహుగ్రహణమువలనఁ జంద్రబింబమునకు వాస్తవముగా చ్ఛేదములేదు; తమంబుచేఁ దిరోధానము మాత్రమే కలదు. ఆరీతిగా ఘనుఁడగు పురుషుని యాత్మకును దరిద్ర్యాదిలోపమున ధైర్యాదిలోప రూపమయిన భంగము కలుగదనియు వైభవము మాత్రము కొంత తగ్గుననియు నదియుఁ దాత్కాలికమయిన దగుననియుఁ దాత్పర్యము.)

79. శ్లో॥ ప్రాయః స్వభావం ముఞ్చన్తి సన్తః సంసర్గతోఽసతాం।
చన్ద్రాశ్చణ్డాంశు సంతాపాద్ధిమాంశో రమృతాంశవః॥

తా. దుష్టుల సంబంధమువలన సత్పురుషులును బ్రాయికముగాఁ దమ సత్స్వభావమును వారు విడిచిపెట్టుచున్నారు. హిమకరుఁడయిన చంద్రుని యమృతకిరణములును జణ్డభాస్కరుని వేడివలనఁ దీక్ష్ణములగుచున్నవి.

80 శ్లో. దుర్భగః స్యాత్ప్రకృత్యా యో విభూత్యాపి స తాదృశః।
గోమయః శ్రీనివాసోఽపి తథాపి న మనోహరః॥

తా. ఎవ్వఁడు సహజముగా సౌందర్యము లేనివాఁడో యతఁడు వైభవము చేతను నట్టివాఁడె యగుచున్నాఁడు. గోమయము లక్ష్మీస్థానమయినది; అయినను నయ్యది మనోహరమైయుండదు.

81. శ్లో॥ గుణానర్చన్తి జన్తూనాం న జాతిం కేవలాం క్వచిత్ ।
స్ఫాటికం భాజనం భగ్నం కాకిణ్యాపి న గృహ్యతే॥

తా. జనులు ప్రాణుల సద్గుణములను బూజించుచున్నారు; ఎచ్చటను కేవల జాతిని సత్కరించుటలేదు. స్ఫటికముతోఁ జేయఁబడిన పాత్రము భగ్నమయినచో, నయ్యది యాడుకాకము చేతనయినను స్వీకరింపఁబడదు.

82 శ్లో॥ అగచ్ఛన్నుత్సవో భాతి యథైవ న తథా గతః ।
యథేన్దోరుదయః సాయం చకాస్తి న తథోషసి॥

తా. రాఁబోవు నుత్సవమెట్లు భాసించునో, యట్లు గతించిన యుత్సవము భాసింపదు. చంద్రునియొక్క యుదయము సాయంకాలమున నేరీతిగా శోభించునో ప్రాతఃకాలమున నవ్విధమున శోభింపదు

83 శ్లో॥ మనస్వినో న మన్యన్తే పరతః ప్రాప్య జీవనం ।
బలిభుగ్భ్యో న కాకేభ్యః స్పృహయన్తి హి కోకిలాః॥

తా. పరులవలన జీవనాధారము సంపాదించి జీవించువారు మానముగల వారుగా నెన్నఁబడరు. కాకులు పితృపిండములను దినునట్టివి కావునఁ జక్కని చిగురుటాకులను దిని సుకుమార స్వరముతో నొప్పు కోకిలలు కాకములను జూచి వాఞ్ఛింపవు.

84 శ్లో. సంతోషక్షతయే పుంసామాకస్మికధనాగమః ।
సరసాం సేతుభేదాయ వర్షౌఘః స చ న స్థిరః॥

తా. పురుషుల కాకస్మికముగా నయిన ధనప్రాప్తి సంతోష వినాశమునకై యగును. వర్షమువలనఁ గల్గిన ప్రవాహము సరస్సుల గట్టులను బ్రద్దలు చేయుటకై పనిచేయుచున్నది. అట్టిప్రవాహమయినను జిరకాలము నిలుచునది కాదు; నడుమ వచ్చిన సిరియుఁ దఱచుగా స్వల్పకాలమునకే వెడలిపోవును. (అనుకొనకుండఁ గొంత ధనము సంప్రాప్తమైనచో, నొకఁడు దానితో సంతుష్టిఁ జెందియుండఁడు; ఇంకను ధనము రావలయు ననియె కోరుచుండును. క్రమముగాఁ వ్యాపారముఁ జేయుచు ద్రవ్యమునకై ప్రయత్నించి దానిని సంపాదించిన వానికినిఁ గాంక్షయుండును; కాని యది యప్రయత్నసిద్ధధనముగల వానికున్న కాంక్షకంటె హెచ్చుగానుండదు: అప్రయత్నముగా నేఁడు లక్షరూప్యములు లభింప, మఱునాఁడు కోటిరూప్యములేల లభింపకుండునని యితఁడు తలపోయును; వ్యాపారవన్తుఁడన్నచో యనుభవముచేతఁ

కార్యకారణసంబంధము నెఱింగి పరిమితమయిన ప్రయత్నమునకుఁ బరిమితమయిన ఫలము మాత్రమే లభ్యమగునని భావింపఁగలఁడు గాన మితిమీఱిన యాశను వహింపఁడు; కృషీవలుఁడిందులకుఁ దార్కాణము.)

85 శ్లో. జాయతే దుర్గతో౽ప్యాఢ్యః కాలేనాఢ్యో౽పి దుర్గతః।
భవేచ్ఛ్మశానముద్యానముద్యానం చ శ్మశానభూః॥

తా. భాగ్యహీనుఁడును గాలప్రభావమున భాగ్యవంతుఁడగుచున్నాఁడు; భాగ్యవంతుఁడును భాగ్యహీనుఁడగుచున్నాఁడు. శ్మశానముద్యానము కాఁగలదు; ఉద్యానమును శ్మశానభూమి కాఁగలదు.

86. శ్లో. ఉచ్చైరవసరే వస్తు శుభం స్యాత్సుఖకారకం।
ఉత్సవే రఞ్జయత్యాశు వాద్యం న మృతసంస్కృతౌ॥

తా. మంగళమయిన పదార్థమయినను దగిన సమయమున సుఖమును గలుగఁ జేయునదన్యోషిని. వివాహాద్యుత్సవసమయమునఁ బటహాదివాద్యమాహ్లాదకరమగుచున్నది; మృతసంస్కారమందట్టి వాద్యమే విషాదకరమగుచున్నది.

87 శ్లో. సంతుష్యత్యుత్తమః స్తుత్యా ధనేన మనాగధమః।
ప్రసీదన్తి జపైర్దేవా బలిభిర్భూతవిగ్రహాః॥

తా. ఉత్తముఁడు స్తుతిచేతనే సంతోషించుచున్నాఁడు; అధముఁడు విశేషమయిన ధనముచేత సంతసిల్లును. దేవతలు జపములచే ప్రసన్నతఁ గాంచుచున్నారు; భూతవిగ్రహములు బలులచే ననుగ్రహించును.

88 శ్లో. న కదాచిత్సతాం చేతః ప్రసరత్యఘకర్మసు।
తోయేషు ద్రుతమప్యన్తః సర్పిర్నాయాతి తాం ప్రజేత్॥

తా. సజ్జనుల బుద్ధి యెన్నఁడును బాపకర్మలందు వ్యాపింపదు. నీళ్లయందుఁ బోయఁబడినను ఘృతము నీటిలోనికిఁ జొఱక పైనఁ దేలియుండును; నీటితో నైక్యము నొందదు.

89 శ్లో. స్వజాతీయ విఘాతాయ మాహాత్మ్యం దృశ్యతే నృణాం।
శ్యేనో విహంగమానేవ హినస్తి న భుజంగమాన్॥

తా. నరులయొక్క మాహాత్మ్యము తమజాతివారిని నశింపఁజేయుటకొఱకె వినియోగింపఁబడినదై చూడఁబడుచున్నది. ఆకాశమున సంచరించు ప్రాణులజాతికి సంబంధించిన శ్యేనము ఆకాశమున సంచరించునట్టి పక్షులను మాత్రమే హింసించుచున్నది, భుజంగములయిన సర్పములను కాదు.

90 శ్లో. గురుం ప్రయోజనోద్దేశాదర్చయన్తి న భక్తితః।
దుగ్ధదాత్రీతి గౌర్గేహే పోష్యతే న తు ధర్మతః॥

తా. గురువును ప్రయోజనోద్దేశమున శిష్యులు పూజించుచున్నారు, భక్తివలనఁగాదు, పాలిచ్చునను కారణమున గోవు గృహమునందుఁ బోషింపఁబడుచున్నది, ధర్మబుద్ధివలనఁ గాదు.

91 శ్లో. మహతాం తాదృశం తేజో యత్ర శామ్యన్త్యనోజసః।
అస్తం యాతి ప్రకాశేన తారకా హి వివస్వతః॥

తా. ఎచ్చట నోజములేని వారందఱు నడఁగియుండి యదృశ్యులయ్యెదరో, యట్టిది గొప్పవారి తేజము! భాస్కరుని ప్రకాశముచేతఁ దారక యస్తమించును గదా.

92 శ్లో. దాతా దానస్యాన్తరా స్యాత్పృథివ్యాం
గేహే గేహే యాచకానాం సమూహః।
చిన్తారత్నస్యాస్తి సత్త్వే వివాదో
మార్గే మార్గే రేణవః సన్త్యసంఖ్యాః॥

తా. దానముయొక్క దాత పుడమియందు మృగ్యుఁడు; కాని, ప్రతిగృహంమున యాచకుల సమూహంబె చూపట్టుచున్నది. చిన్తామణియొక్క యునికి విషయంమున వివాదంబు నొందు; కాని, యేమార్గమునఁ జూచినను సైకతరేణువులే కానఁబడుచున్నవి.

93 శ్లో. నరాః సంస్కారాఢ్యా జగతి కిల కేచిత్సుకృతినః
సమానాయాం జాత్యామపి వయసి సత్యామపి ధియి।

అయం దృష్టాన్తో౽త్ర స్ఫుట కరగతో౽త్యభ్యసనతః
శుకః శ్లోకాన్వక్తుం ప్రభవతి న కాకః క్వచిదపి॥

తా. సమానజాతి సమానవయసు సమానబుద్ధియు నొప్పుచుండినను జగమునఁ గొందఱుమాత్రమే పుణ్యకర్ములు విద్యాసంస్కారమున కర్హులగుచున్నారు; అందఱు గారు. ఈవిషయమున దృష్టాంత మియ్యది:—స్ఫుటకరగతమయిన శుక మత్యన్తాభ్యాసమువలన శ్లోకములను బఠించుటకు సమర్థమగుచున్నది, కాకము మాత్ర మెచ్చటు నట్లుగాదు.

84 శ్లో. ధనమపి పరదత్తం దుఃఖమౌచిత్యభాజాం
భవతి హృది తదేవా౽౽హ్లాదకారీతరేషాం।
మలయజరసబిన్దుర్బాధతే నేత్రమన్త
ర్జనయతి చ తదేవా౽౽హ్లాదమన్యత్ర గాత్రే॥

తా॥ ఇతరులచే నొసంగఁబడిన ధనము కూడ నుచితత్వముగలవారికి దుఃఖమే గుచున్నది. అట్టి ధనమె యౌచిత్యములేని వారి హృదయమునందాహ్లాదముఁ గలిగించునదగుచున్నది. చన్దనరసబిన్దువు నేత్రములోఁ బడినచో దానిని బాధించును. అట్టి బిన్దువే దేహమున మఱియొక స్థలమునఁ దగిలినయెడల నాహ్లాదమును బుట్టించుచున్నది.

85 శ్లో. చారుతాశ్రియవశేన పదార్థై
ర్ధార్యతే తదనువాదిగణత్వాత్।
వేణుగో భవతి మంజు రమంజు
స్తూర్యగో హి ముఖపూత్కృతిరావః॥

తా. దాని ననువదించు గణముకూటవలనఁ బదార్థములచేఁ జారుత్వమాశ్రియ వశమున ధరింపఁబడుచున్నది. ముఖపూత్కారశబ్దము వేణువును జొచ్చినదై మంజులమగుచున్నది, తూర్యమును బ్రవేశించినదగుచు మంజులము కాకయున్నది.

86 శ్లో. దుర్జనః పరిహర్తవ్యో విద్యయాలంకృతో౽పి సన్।
మణినా భూషితః సర్పః కిమసౌ న భయంకరః॥

దృష్టాంతశతకము.

తా. దుర్జనుఁడు విద్యచేనలంకరింపఁబడినవాఁడై యున్నను విడువఁదగియున్నాఁడు. సర్పము మణిచేత భూషింపఁబడినది. అయినను, నయ్యది భయంకరము కాదా!

97 శ్లో. ఆపదామాపతంతీనాం హితోఽప్యాయాతి హేతుతాం।
మాతృజంఘైవ వత్సస్య స్తంభో భవతి బన్ధనే॥

తా. వచ్చి మీఁదఁబడుచున్న యాపదలకు హితుఁడయ్యినవాఁడు కూడఁ గారణత్వము నొందుచున్నాఁడు. (స్నేహితుఁడే యాపదలకు సహకారియగుచున్నాఁడు.) తల్లిజంఘయే దూడకు బన్ధనమందొక స్తంభమగుచున్నది.

98 శ్లో. సచ్ఛిద్రనికటే వాసో న కర్తవ్యః కదాచన।
ఘటీ పిబతి పానీయం తాడ్యతే ఝల్లరీ యథా॥

తా. ఛిద్రము (దోషము) గలవానియొద్ద నెన్నఁడును వాసము చేయఁజనదు. ఘటీయంత్రము హాయిగా నీటిని ద్రావుచున్నది. పాపము, ఝల్లరియను వాద్యవిశేషము కొట్టఁబడుచున్నది. (రంధ్రముగల ఘటము జలమునందుంపఁబడుచున్నది. ఆ ఘటము జలముతోనిండి మునిఁగినలోడనే కాలపరిమాణమును దెల్పుటకై ఝల్లరివాయింపఁబడుచున్నది. నీరునుద్రాగినది ఘటము, దెబ్బలుతిన్నది వాద్యము! ఛిద్రము (రంధ్రము) గల ఘటమునకు సమీపమున నుండుటచే ఛిద్రము (రంధ్రము) లేని ఝల్లరికిని కీడుకలుగుచున్నది. కావున దుష్టుని చెంతనుండరాదు)

99 శ్లో. న స్థాతవ్యం న గన్తవ్యం క్షణమప్యధమైః సహ।
పయోఽపి శౌణ్డికీహస్తే మదిరాం మన్యతే జనః॥

తా॥ అధములతోఁగూడ క్షణమయినను నిలువఁజనదు. నడువరాదు. కల్లునమ్ము స్త్రీయొక్క హస్తమునందలి పాలనుగూడ నొకఁడు కల్లుయని తలంచుచున్నాఁడు.

100 శ్లో. ఉద్యోగః ఖలు కర్తవ్యః ఫలం మార్జారవద్భవేత్।
జన్మప్రభృతి గౌర్నాస్తి పయః పిబతి నిత్యశః॥

తా. పురుషప్రయత్నమే కదా చేయవలసినది. ఫలము చేయనక్కఱలేదు; ఉద్యోగమొనరించిన వానికి ఫలము పిల్లివలె వచ్చును. జన్మము మొదలు గోవులేదు. అయినను నిత్యమును పాలను ద్రాగును. (పిల్లికిఁ బాలు లభించినటుల నొకనికిని ఫలము ప్రాప్తమగును. అది గోవును గొనియుండలేదు, మేపియుండలేదు, తద్విషయమున నెట్టి పరిశ్రమయుఁ జేసియుండలేదు. అయినను గోక్షీరములను మార్జారము నుభవించుచునే యున్నది. పిల్లి చేసినపని భాగ్యవంతునిగృహము నాశ్రయించుట. అవ్విధముననఁ బురుషకార మొనరించిన వానికి ఫలమనాయాసముగాఁ జేకూరఁగలదు. మార్జారవత్ = మార్జారమునకు వలెనే, మార్జారమునకెట్లో యటులనే. లేదా, పిల్లికాళ్ళశబ్దము వినఁబడకుండ మెల్లగా వచ్చినట్లు ఫలము నెప్పుడు వచ్చునో తెలియఁబడకయే వచ్చును. కొందఱికొక్క గోవయిన నుండదు; అయినను క్షీరము మాత్రమెట్లో నిత్యము దొరకుచునేయుండును.)

101 శ్లో. ఇయం కుసుమదేవేన కవినైకేన నిర్మితా ।
దృష్టాంతకలికానామ జృమ్భతాం కవిమానసే ॥

తా. కుసుమదేవుఁడను నొక కవిచే నిర్మింపఁబడినదియు దృష్టాంతకలికయను ప్రసిద్ధిగలదియునయిన యిది (ఈశతకము) కవుల మానసమందు వికసించుఁగాక ! (కుసుమ, కలిక, యను పదములవలన మానసమునందనఁగా మానసమునందనఁగా మానససరోవరమందనియు నర్థము.)

26 శ్లో॥ కాసీసము = మైలతుత్తము.

73 శ్లో॥ "మృత్యుః" అను దానికి బదులుగా "మన్యుః" అనిపాఠమైయుండవచ్చును. మన్యుః = కోపము.

శ్లో॥ 81. కాకిణీ = గవ్వ. భగ్నమైన స్ఫాటికపాత్రి గవ్వతోనయినను (గవ్వయిచ్చిరైనను) గొనఁబడదు.

శ్లో॥ 82 కోవెలలు కాకములనుండి రుద్ధియు స్వీకరింపఁగోరవు.

శ్లో॥ 89. శబరమతులయిన మహాత్ముల మాహాత్మ్యము స్వజాతి నిర్మూలనమునందేకదా చూపట్టుచున్నది!

శ్లో॥ 98. దృష్టాంతముకశతలగతము.

ఇట్లు శ్రీకుసుమదేవ నిర్మిత దృష్టాంతశతకము గో. హరిశ్చంద్రరావుచే
రచియింపఁబడిన యాంధ్రటీకతో సమాప్తమయినది.

సంస్కృత గ్రంథములు.

ఇవి యాంధ్ర తాత్పర్యసహితములు.

(1) **చారుచర్య** 0—3—0

(కాశ్మీరమహాకవి క్షేమేంద్ర విరచితము)

(2) **ఉపదేశశతకము** 0—2—0

(శ్రీ గుమానికవి విరచితము)

(3) **దృష్టాంత శతకము** 0—3—0

(శ్రీ కుసుమదేవ కృతము)

ఆంధ్ర గ్రంథములు.

(1) **జన్మాంతరము** 0—8—0

(పునర్జన్మమును బోధించును)

(2) **విగ్రహాభరణము** 0—8—0

(విగ్రహారాధనమును సమర్థించును)

(3) **వర్ణావశ్యకత** 0—8—0

(జాతిభేదమును సాధించును)

☞ వలయువారిట్లు వ్రాయునది:—

గోవిందరాజు హరిశ్చంద్రరావు,

కాకినాడ, (గోదావరిజిల్లా)

సీ. సా[illegible]వృతిప[illegible]నాకు పాపన[illegible] [illegible] పా[illegible]లు మ[illegible]ం మ[illegible] [illegible]లుకు చుంటి
[illegible]ంగా[illegible] నా[illegible] [illegible]మానుని[illegible]వా? స[illegible]గా ప్రము[illegible]ం మ [illegible]లుకుచుంటి
[illegible]దాలుపా నాకు [illegible]సగుల్[illegible] గురు[illegible] [illegible] [illegible]ము[illegible]ంగు [illegible]బ్బుమంటి
నిన్నుప్రకే[illegible] నాకు నికం భావన[illegible] [illegible] [illegible]గునేను నమ్మినంటి

గీ. నేనె[illegible] [illegible] [illegible] నే[illegible] [illegible] నేన[illegible]మియుని నేను వేడినాడ
దా. 61

[illegible] మ[illegible]ని[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]లగవలయు
[illegible] [illegible]నే [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]కెల్ల [illegible]లగలయు
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]ల్లమా[illegible] [illegible] కరుగవలయు
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]రాదు

గీ. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]ము నిలిపుగ [illegible] నీగు[illegible]కనుపాతు[illegible] నిల్పవలయు
దా. 62

సీ. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]తిని [illegible] చేవేడిత నా[illegible]
[illegible] నా[illegible] [illegible] [illegible]తిక చే[illegible] [illegible]తి చేసుకొనుచు
[illegible] [illegible]ల్ల [illegible] [illegible]తిక [illegible]చేసిలిగా[illegible] [illegible]ంచు
[illegible]టు[illegible]ల్ల [illegible] [illegible]తిక[illegible] [illegible]తివయ్యా [illegible] నేలు

గీ. [illegible]మాపను[illegible] [illegible] [illegible]యమున[illegible] [illegible]య్యారో [illegible]ంబనిపు
దా. 63

సీ. [illegible]కారముగుల్[illegible] నా[illegible]ముగునీకు నీసాటి దైవంబు నెమకగలమొ
[illegible]కారముగుఫరా [illegible] [illegible]నీకు నీసాటి దైవంబు నెమకగలమొ
[illegible]కారముగుమిన్ను [illegible] [illegible]నీకు నీసాటి దైవంబు నెమకగలమొ
[illegible]కారముగు[illegible]ంగ [illegible]యొంగు[illegible]నీకు నీసాటి దైవంబు నెమకగలమొ

గీ. [illegible]నిమహాత్వం [illegible]వలె [illegible] [illegible]స్తుతి[illegible] [illegible] [illegible]రాయ
దా. 64

సీ. వ్యాపారములు కోటిన్నైన చేయగవచ్చు [illegible] మహోగ్ర తపము [illegible] చేయవచ్చు
యాగములు [illegible]దండనయైన నప్పుగాపవచ్చు [illegible]తారకములు [illegible] [illegible]వచ్చు
కల్పించి సంపదకలుగ చేయగవచ్చు [illegible] హారంబు [illegible]వచ్చు
మున్నీటిలో మున్గి ముత్యము దేవచ్చు కాంచనగిరి సీమలగాంచవచ్చు.

ఆ. పరససంసార కూపంబు సాపరాదు । [illegible]

దా. 65

సీ. అనంతము గనిన్న హరిహరాయను మను [illegible] నారాయణ [illegible]
సిరులను గనిన్న శివశివాయను మను [illegible]
శంకయిందు లేక శంకరాయను మను [illegible]
విశ్వమందున నున్న విశ్వేశ్వరాయను మను [illegible].

ఆ. చెప్పశక్యంగాదో సాంబశివుని [illegible] । [illegible]

దా. [illegible]

సీ. నాపాపములు బాపి నన్ను రక్షింపవే నీ [illegible]
నాకష్టములు బాప నన్ను రక్షింపవే నీ [illegible]
నాజన్మకడ తేర్చి నన్ను రక్షించవే నీ [illegible].
నాచింతను బాపి నన్ను రక్షింపవే నీ [illegible]

ఆ. నాగుణములు నాలకించియు నన్ను [illegible] ఉత్తి [illegible]

దా. 67

సీ. భక్తి లేనివాడు [illegible] ఇచ్చితేని
నీపూజ లేనాడు [illegible]
[illegible] మోక్షములయం ఇచ్చితేని
[illegible] పాపములయం [illegible]

ఆ. [illegible] నన్ను నే [illegible] । [illegible]

దా. [illegible]

13581